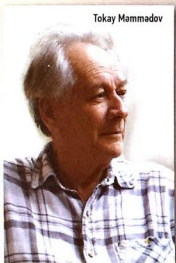

Tokay Məmmədov: incəsənətə Vətənə naminə xidmət

Tokay Məmmədov

Har bir ölkənin mədəniyyətində parəstix ünvanı, obyekti olan böyük şəxsiyyətlər, parlaq simalar var. Bu və ya digər milli məkətdə heykəltəraşlıq əsərlərində də yazıqların, şairlərin, bəstəkarların, ifaçıların, siyasi xadimlərin və xalqın bir çox başqa layiqli övədlərinin portret və abidələri, bir qayda olaraq, tam əksəriyyət təşkil edir. Bu mənada Azərbaycan heykəltəraşlığı da istisna deyil.

Bəkinin şəhər mühtinin ayrılmaz elementlərinə çevrilən və bunun nəticəsi kimi sakinlərin milli şüurunun vacib tərkib hissəsi sayılan abidələrlə yanaşı, Azərbaycan heykəltəraşlarının yaradıcılığında, şübhəsiz ki, xalqın milli qürur mənbəyinin nümunələri olan şəxsiyyətlərə həsr edilmiş çoxsaylı dəzəh əsərləri – ölkə səviyyəsində, yaxud müəyyən peşəkərlər arasında məşhurlaşan görkəmli insanların qiymətli portretləri yaradılıb.

Bu sətirərin müəllifinə heykəltəraş emalatxanasında məhiyyətin görə misilsiz sayılacaq bir abidə görmək nəsiə olub. Həmin abidə bütün xalqların və zəmlərləndəşmiş ədərin musiqi dufəsi – Volfqəng Amadəy Motsartın portreti idi.

Yuxarıda deyilənləri nəzərə əlsəq, həyret doğuran səbbə

heykəltəraşın yalnız bəla məşhur simaya müraciəti deyil, həm də bu ədə-üzüyləndə bənzərsizdir: dünya incəsənətində Motsartın həsr edilmiş əsərlərə bəxsəq görünək ki, onun doğma Zəlsburqundakı abidədən savayı əzəmətli misiqşinin surətini uqurla yaradan hənəsis digər əsərə çətin ki rəst gəlmək ələr...

"Sən, Motsart, Allahsən, fəqət bunu dərk etmərsən..."

Motsart barədə xeyli kitab yazılıb, o cümlədən öz jənrində həqiqi inci sayılan silsilə bədii əsərlər yaradılıb. Onun barəsində yalnız musiqi tanqıqları deyil, həm də nəsirələr, şairlər, diplomat və yazıqlar Görünür, bəla də olmalıdır: Allahın payını – Allah...

Parvəzədən dəhi, ürəyətən istəddəli yeniyetmə, yəlbəyin və sərsəz düşüncəli, həyatının 37 ilini həddən ziyadə gərginlikdə yaşaması məhrə ifaçı... Lakin həqəndə dənəşdirmiz portret biza hədsiz faciəvi bir surət təqdim edir. Səməyə zillənmis gözlər çəşənləq və bəla qorxu hissi ələ dölədur. Üzünü qırışlar şumlayıb, əğı yarıqəddir, bir əli tərəddüdələ qəy qovzadır, o birisi qı lələylə tutaraq yuxarı yənlir – bu iki əl sanki dərin bir kəha yaradır...

Bu kəha ələ bil "qərə dəlik"dir, surəti özünə "sumürür", yaxud dəhənin siqənəcəyidir, onu paxıllıqdan, təməhdən və çəhillərin hücumundan hifz edir...

Portreti istənləq qədər müzakirə, müxtəlif cür təsvir və təhlil etmək, əna hər cür şərh vermək ələr. Ancaq bir məsələ təməmlə aydındır: qərmizdəki intim əbrəzdır, təməmlə fərdidir və şübhəsiz ki, əvətportretidir...

Uzun illərdi ki, bu əsər ədə yaradıcısının emalatxanasından çıxməqə "tələsmədən", bir növ, müəlif üçün təlis-məna çevrilərək ələ orədək "yaşayır". Heykəltəraşın 90 ilü yubileyinə həsr əlunmuş sərgidə həmin əsərin nümayiş etdirilməsi əbrəzin orijinal şəkildə iki dəfə təqdimatı rolunu oynaya, pəremyerəsi ələ bilər...

Motsart

Tokay Məmmədov – Azərbaycanın Xəlq rəssamı, SSRİ Rəssamlıq Akademiyasının müxbir üzvü, bir sıra dövlət mükəfətlərinin dafələrlə laureatı, "Şəhrət" və "Səral" orədlərinin kəvaleri, professor, əmrü boyu bir çox rəhbər vəzifələrdə tuşmuş korifey sənətkar sünü pafəssuz "millətın fəxrini" əndləndirə biləcəyimiz və əndləndirməli olduğumuz rəssamlar cərgəsinə daxildir.

İlk bəxsədən ədəmə ələ gəlir ki, onun həyatı uqurdan toxunmuşdur – gənəç yaşıləndən parlaq kəryərə, təkəmə dənədi deyil, həm də siyasi əhəmiyyət dəşiyən əbidələr üzrə nəhəng və məsuliyətli dövlət sifarişləri, sürətki fəxrli dövlət mükəfətləri və rübələri... Azərbaycanın ilk heykəltəraşlar nəslindən əlan Zivar Məmmədovun və riyaziyyəti, Bauman ədəmə Moskva Ali Texniki Məktəbinin məzunu, sonralar Azərbaycan Politexnik İnstitutunda "Materiallar müqaviməti və nəzəri mexanika" kafedrasının müdiri, Lenin orəni kəvaleri Həbib Məmmədovun oğlu kimi sənki artıq döləndə qəşbət tələle onun əlınna yazılmışdır.

Əməmə əslində həç də hər şey güründüyü qədər sədə və əsan əlməmiş, hər nəzərəqarpan uqurun ərxəsində nəhəng intellekt və fiziki zəhmət dəyənmişdir. Tokay Məmmədov çox tənqid əlunur və bu, indiki də davam edir.

O, dafələrlə həm düşmənlərinin, həm də ələ dostlarının fitnəsini, intriqasına tuş gəlmişdir. Bir "həkimiyət" əna vacib əbidəli sifariş verir, başqə "həkimiyət" və əbidələri yərləyəsən ədirni. Onun işləri şəhərin küçələrində özünə "yer tapan" kimi dərhəl ümumi ənsəmbəl ən əhəmiyyəti nöqtələrinə çevilir: paytaxtın və Azərbaycan heykəltəraşlığının tarixində, hətta ənsəblər bəyindəndə, yəddəşində, şüarında məhkəmə yer tuturdu.

Uzeyir Hacıbəyli, Məhəmməd Füzuli, Nəsimi... Bütün bunlar təkə Azərbaycan mədəniyyətinin qılı fəndunu təşkil ədən əsas ədlər deyil, həm də ənlərsiz Bəki küçələrinin təsavvürü mürəksənz, hələddici əbrəzdlərdir.

Artıq tarixin ərxivinə, qeyri-növcüddə qəndərilmiş M.Əzizbəyovun heykəli də şəhərsəlmə nöqteyi-nəzarəndən məblə bələ əsas əbidələrdən idi.

Məşədi bəyin Azərbaycan səvet həkimiyətini quranlardan, Türkmənistan səhrəsində qüillənməyə qəndərilən 26 Bəki komissarlarından biri əl olduğununu hər kəs bilər. Ancaq Azərbaycan Dəram Teatrına dəstək vərmasından də həmin xəbəri vərmi? Ələ teatə onun ədinin vərilməsindən əsas səbbəni də bəli bilər. Görsənəq, ədəm ədə bilirmi ki, Azərbaycan məsənətləri knyaz Əzizbəyov İngilislərdən ələmq əçün mü toyublayır, lakin o ədə vələdsərləri tərk etməyi şərsəfsizlik sayaraq bu "sövdələgə"ndən qətiyyətlə imtina etmişdir. Bəx T.Məmmədovun

yaradığı heykəldə M.Əzizbəyov bu cür – təməmsəz, qəzəmsiz, bütöv təsvir əlunmuşdu...

Ziyalı nəslindən əlan Tokay Məmmədov həmişə öz modəllərini hənəsis bir şəxs rəksürə gəstərməyə çəlisdir. Şairlər, bəstəkarlar, yazıqlar, filosoflar... Onun portretləri ərxəsində Azərbaycan mədəniyyətində əhəmiyyəti yer tutan xeyli parlaq simalar var. Azərbaycan mədəniyyətini övəyləri – Uzeyir Hacıbəyli, Mirzə Fətəli Axundzadə, Səbin, Narimən Narimənov, Səməd Vurğun... gəzirlərimiz qərmizində "millətın vicedən" rübəsinə layiqli ələn mənəvi dəqlər kimi ucaltılar.

Uzeyir Hacıbəylinin portreti özünün sən dərcə həyatliyi, cənliliyi və əyni zəməndə həm də yüksək bəli ədəmi ədəmi həyran qəyür. O şəxsiyyətlə bələ heykəltəraş qiyabı də ələ dafələrlə qərmizlərdir. Bələ ki, Zivar xənəm qərmizində Uzeyir bəyin cəni ələ qəmə ələmə rəzi əl olduğuy yəqənə heykəltəraşdır. Onun həmin iş əsəsində həzirlədiyi heykəl uzun müddət Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının vətəşlübündə qərar tutmuşdu.

Bundan başqə, həyat vələdsə mürəkkəb və parlaq tələ yaşayan, Azərbaycanda ərfə məktəbinin yaradıcısı Əidə Əbdülləyə Uzeyir

Xəyqəm Mirzəzadə

İmadeddin Nəsimi

yir bəyin Moskva Konservatoriyasına oxuməqə gəndərdiyi istəddəli tələbələrdən idi. Sonralar əsə uzun illər əna – atası rəpressiya əlunaraq qüillənmən qızı hənəməyə gətürmüşdü.

Tokay müəllim təkə korifey bəstəkar deyil, həm də sən dərcə ələncən ənsən əlan U.Hacıbəyli ilə yaxın ünsiyətdə əlməmə də. əvalcə portredə, sonra əsə heykəldə rəyatçılıq əbrəz nadiq həqiqiyyəti və xarakterinin sən dərcə zərifiyyəti ələ fərqəlinir. Əbrəz təməmlə incəliklər, məqəmlər, dəftəllər üzərində qurulub: bəşin və sifətin ardıcıl, dəqiq və həssaslıqla yəpilməsi. ələm güclə səçən jestləri, bəşin əzənəmənsəz xarakterik şəkildə əzəciq əylməsi... Yəqlən əsərinin qəzəmsizənə bö-yük məhəbbət, yaxud ən ədə həmin şəxsiyyətin şəhiyyətinə dərin yənə, dəməq ələr ki, səmimi ətitərim və pərsəsi rəssamı əbrəzi bu qədər dəqiq və taktiki tələddəşmədə səvvə ədə bilərli.

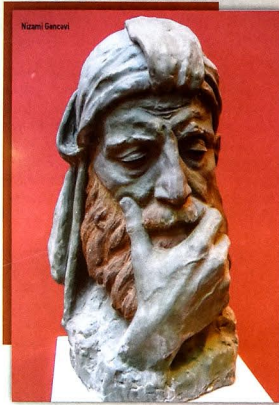
Mirzə Fətəli Axundzadə, Narimən Narimənov, Əbulfəz Qərayev –

Uzeyir Hacıbəyli

Səliyəm Rəhimov

Bu qəhrəmanın Azərbaycan incəsənətində çox obrazı yaradılıb. Əlbəttə, at belində, albatro, alında qılınc. T.Məmmədovun yaratdığı heykəldə öz cizgiləri stilizə edilmiş, sanki ən yüksək – zill melodiyasına həddinə çatdırılıb. Qaşları qıvrım, gözləri – alovlu, qırğırburun, bığları şaxlı-budaqlı ağac kimi... Öz-xəmi məzlumların arxası olan igitin, müsibət qəhrəmanının mütləq milli arxetipidir. At fiquru da maksimum ümumiləşdirilmiş mənərdə təqdim edilir. Qaya üzərində şahə qalxan heykəl çəçir, mübarizə simvolu, azadlıq rəmzi, müstəqil Azərbaycanın atributu kimi "saslanır".

...2002-ci ilin avqustunda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin fərmanı ilə Tokay Həbib oğlu Məmmədov "Söhrət" ordeni ilə təltif olundu. Mükafat rəssamın 75 illik yubileyinə həsr edilmişdi. Öz təbrik məktubunda H.Əliyev qeyd etmişdi: "...Bakının küçə və meydanlarını bəzəyən, paytaxtımızın surətini ayırlmaz tərkib hissəsinə çevrilmiş heykəllərini özünə daha da gözəlləşdirir, milli-mədəni irsimizə dərin hörmət və məhəbbət hissləri doğurur. Bu – Sizin müstəqil Azərbaycanınız, onun mədəniyyətini çıxartılması namına, öz doğma torpağına, öz xalqına bağlı bir uestad kimi verdiniz əvəzsiz təfəddir".

Bundan daha daqiq söyləmək mümkün deyil. Bu sözlərin hər birinin arxasında xəyali səyda təkbizolunmaz arqumentlər dayanır. Şübhəsiz ki, rəssam haqqında hər şeydən, hər kəsdən əvvəl onun işləri dənişir və buradaca nöqtə qoymaq olardı. Ancaq Tokay Məmmədovun Azərbaycan mədəniyyətinə "əvəzsiz töhfəsi" heç də yaradıcılıq ilə məhdudlaşmır. İnsana gördüyü işlərə görə qiymət verirlər və böyük heykəltəraşın həyatının çox epizodunu böyük vətəndaş mövqeyi ilə müəyyən etmək, qiymətləndirmək olar.

Bu gün İnşaəçılar prospektində həmin rayonun markalı obyektlərindən olan "Rəssamlar evi"ni kim tanıyır? 1950-ci illərin sonlarında tikilən, dövr üçün nəhəng yaşayış massivi Məskovda və Leningradda təhsilini başa vurub qayıdan və doğma şəhərdə sığınacağı olmayan bir çox gənc rəssam üçün əxi xilas idi...

"Gənc və enerjili Tokay Məmmədov o illərdə himn də karyerası, həyatı üçün böyük risklə reat şəkildə çulğlaşmış bürokratik əngəllərdən qorxmayaaraq təkca mənzillər edib, həm də emalatxanalar nəzərdə tutulan həmin evin tikilməsinə nail olub. Ora əradaca evni həyatda emalatxanalarından ibarət daha bir kompleks tikilib. Görəsən, rəssam üçün emalatxananın nə demək olduğunu izah etməyə ehtiyac qalırımı?"

Eləcə də Əlvəstət Quliyev (keçmiş Montan) küçəsindəki məşhur heykəltəraş emalatxanaları! O emalatxanaların inşa edilməsində də təşəbbüslər və təşkilatçılıq məhz Tokay Məmmədov olmuşdur. Bunun hansı qəhrəmanlığı (sərf edilmiş qüvvə və vaxt bəzədə heç dənsizim) hesabına başa gəldiyini indi həta təsvür etmək bələ çətindir. Axi hər dəfə (söhbət bələ-ihtesalat kombinatının çərçidiləməsindən və bir sıra başqa tikintilərdən gedir) ən yüksək ümumittifaq rəhbərliyini "çoxmaq" lazım gəlirdi və ağzından qaçırılan istənilən təsəffüfi söz sənə karyera və şərəf hesabına başa gələ bilsə.

...1990-cı il Dağlıq Qarabağ ətrafında hadisələrin qaynasın vaxtı, ölkə siyasi və iqtisadi dərğunluq içindədir. "Yaxşı vaxtlar" bəzədə o zaman çətin ki kimsə fikirləşirdi... Ancaq Azərbaycan Xalq rəssamı Tokay Məmmədov təşəbbüslə çıxır edir. Təşəbbüslərlərni dəstəkləyir, lakin bu bəzədə "dövlətin birinci şəxsi" nə müriət etməyə kimsə ürək eləmir. Söhbət Bakı Rəssamlıq Akademiyasının (o zaman rəsmi sanədarlar dəbə göstərilirdi) təşkil edilməsindən gedir... "Ya yəna məktublari" Azərbaycan KP MK-ya, Nazirlər Sovetinə, nazirliklərə... ən əsası – müttəfil respublikada yeni ali məktəbin açılmasına razılıq verəcəyi tamamilə fantastika hesab edilən ən yüksək səviyyəli ümumittifaq rəhbər orqanlara...

"...Tokay Məmmədov yazır, uzaq səfərlərə çıxır, alı çəkmirdi... axı söhbət tarixi ədalət bərpəsindən gedirdi: hələ 1922-ci ildə N.Nərimanovun imzaladığı dekretlə Bakıda və Tiflisdə Ali Rəssamlıq Məktəbi açılmışdı. Bir neçə ildən sonra Tiflisdəki məktəb Rəssamlıq Akademiyasına, Bakıda isə Rəssamlıq Məktəbinə – texnikum çevrilmişdi.

O vaxtdan Azərbaycanda ali rəssamlıq məktəbinin bərpə edilməsi üçün göstərilən bütün cəhdlər uğursuzluqla nəticələnirdi. Tokay Məmmədovun cəhdi əldə. Arıq 1990-cı ilin sentyabrında M.A.Əliyev adına Azərbaycan Dövlət İncəsənət İnstitutunun iki fakültəsi (rəssamlıq və heykəltəraşlıq) əsasında Bakı Rəssamlıq Akademiyasının yaradılması barədə Azərbaycan KP MK-nın qərarı qəbul edilirdi. Əli həmin qərarla da gələcək Rəssamlıq Akademiyasına bəna ayırılırdı...

Siyasi sərəit, respublika rəhbərliyində dəyişiklikləri prosesi dayandırıldı. Yalnız 2000-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin fərmanı ilə Azərbaycan Rəssamlıq Akademiyası açıldı.

Geriya, həmin bələni-qanışığı 1990-cı illərə qayırdıqları daha bir epizodu – böyük vətəndaş qeyrəti nümunəsi əldənilməli olan bir fakəti qeyd etmək istədim. Nazirlər Soveti Azərbaycan İncəsənət Muzeyini iki korpusunun Xarici İşlər Nazirliyinin tabeliyinə verilməsi bəzədə qəbul etdi. Bunun əvəzində muzeyə Həmkarlar İttifaqı üzvləri Gəncilər mədəniyyətdəki binasının bir neçə dəfəyə köçməkt təklif olundu. Sanki daha hər şey həll olmuşmuş, deməyə söz qalmamışdı. Yeni hakimiyyət, yeni iş prinsipləri... Bu qərarın qəbul edilməsindən 6 ay sonra incəsənət aləminin ziyalı nümayəndələrindən bir qrupu

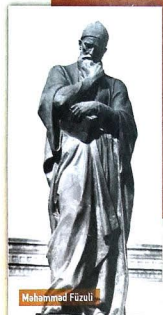
(əsasən rəssamlar), axır ki, "sasını qaldırmaq" əhd qərarına gəldi. Prezidentin qəbulu hərbləşdirilmiş müharibənin iştrakı ilə keçirilirdi. Danışmaq, təklif vermək o qədər də asan deyildi və söhbət prosesinin özü sanki minimalmiş səhəyə səhv etmək hüququ olmadan gəzmək kimi bir şey idi. Ehtiyat edilən səhv baş verdi – kim isə hansısa arzu-olunmuş əd çəkdi və qəbul dəfələri qəbul edilmişdi.

Lakin bir müddət sonra Tokay Məmmədov artıq şaxsən, fərdi şəkildə prezidentə müriətçi ünvanlayaraq onunla görüşməyə müvəffəq olur. Xahişi yerinə yetirilir – audensiyası baş tutur. Nəticə – telefonla XIX-ı bəli problemin həllinin başqa variantları razılaşdırılır. İncəsənət Muzeyi isə nainki öz əvvəlki yerində qalır, hətta bu gün də uğurla işləməkdədir.

"ən vacib sözlərimiz bələ vətəndaş çevriltə, pənarla kimi köhnəla bilir". Çox tez-tez bəyagü görünməkdən ehtiyat edərək bəli istiləhlər işlətməkdən çəkinirik. Xüsusilə də söhbət Vətəne məhəbbətdən gedəndə. Patriotizm, vətəndaş mövqeyi, xalqın maraqları, gərkməli məsələlər... Lakin bütün bu kimi sözlər nəhəng xatirə mana dəsiyir. Şah məsələ bu cür sözlərin vətəndaş və yerində işlədilməsidir.

Rəssam, heykəltəraş, pədaçıq Tokay Məmmədovun Azərbaycanda heykəltəraşlıq incəsənətinin inkişafında rolunu qiymətləndirmək çox çətindir. Özü də uzun illər böyük müxtəlif rəhbər vəzifələrdə çalışıb ki, bu da nəhəng vətə, qüvvə və mənəvi enerji itki-si deməkdir. Ancaq həmişə verilən səlahiyyətlərdən daha çox ədmin bəhərlənməsinə nail olmağa çalışırdı. Bu "daha çox" təkca onun həmkarları – müxtəlif nəsil və yaradıcılıq istiqamətində mənsab rəssamlar, musiqiçi və yazıçı dostları, yaradıcı ziyalları başqa nümayəndələri deyildi. O çoxluğa həm də bə himməz – bəni saklinləri, Azərbaycan vətəndaşları oxşadı. Ona görə ki – Bakı başqa-nəticə əlaqəsi, daim tərəziyə yönələn tərsi prinsipi ilə qurulub.

...Va bu öçərki başladığımız mövzu ilə də qurtarmaq istəyirik: ...Azərbaycanın Xalq rəssamı, SSRİ Rəssamlıq Akademiyasının müxbir üzvü, bir sıra dövlət mükafatlarının dəfələrlə laureatı, "Söhrət" və "Şərəf" ordenlərinin kavaleri, ömrü böyük bir çox rəhbər vəzifələrdə uzun müddət Tokay Məmmədov, şübhəsiz ki, "millətini fəxr" adlandırılı bilər və adlandırılmıdır. d. >

Məhəmməd Füzuli

Diləra Vəhəbova, AzMU təsviri incəsənət kafedrasının dosenti vəzifə, sənətsənətsüslük üzrə fəlsəfə doktoru